

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 91 1970

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÈ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 C, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1971

ställningen har naturligt nog inte kunnat bli lika överskådlig som i doktorsavhandlingen. Men detta är anmärkningar i marginalen och kan inte helt läggas författaren till last, då materialet varit sällsynt krävande. Många utvecklingar är man enbart tacksam för, t. ex. det högst intressanta avsnittet om språkfilosofin. Man vill gärna hoppas att detta storslagna och stimulerande arbete skall inspirera fler ämneskolleger till utflykter på områden, som litteraturhistoriker vanligen inte beträder.

Tore Frängsmyr

Philip R. Stewart: *Imitation and Illusion in the French Memoir-Novel 1700-1750*. Yale University Press 1969.

Stewarts arbete kan ses som en avläggare av två tidigare och mer betydande arbeten om romanen. Den första av dessa är Wayne Booths »Rhetoric of Fiction», den andra är George Mays »Le dilemme du roman au XVIIIe siècle».

Booth utgår i sin bekanta studie från det mycket spridda och livskraftiga kravet, att romanen bör vara i någon mening »objektiv» med berättaren dold i verket. Detta krav tycks vara implicit för Staffan Björcks undersökning om romanens formvärld, som ibland tycks yppa en möjligen omedveten preferens för den objektiva romanen av typ Flaubert eller Henry James. Booth har övertygande visat att objektiviteten bara är romanens subjektivitet i ny kapprock, en litterär konvention bland många andra.

May har studerat 1700-talsromanens dilemma, som något förenklat kan formuleras sålunda. Som poetikens paria, ställd utanför och nedom de accepterade genrerans hierarkier, var romanen vidöppen för både estetisk och moralisk kritik. Romanens fiktionskaraktär upphörde inte att såra klassicismens krav på sanning. Typiskt nog var romanen mer infamt påpassad än tragedi och epos, och dessutom gick den preciosa romanen till sådana ytterligheter av världsfrånvärd fantasiberusning, att Boileau och andra klassicistiska kritiker hade en lätt uppgift.

Som en reaktion på den klassicistiska kritiken inträdde en febril blomstring av memoarromanen under tiden 1700-1750. Enligt den vedertagna konventionen har utgivaren, dvs. författaren, anförtrotts eller funnit ett manuskript, utgörande minnesanteckningar, en sann jagberättelse ur livet, ofta med handlingen förlagd på betryggande historiskt avstånd. Stewarts studie består av en ingående undersökning av de olika verifikationsstekniska grepp författarna använde för att ge memoarromanen en prägel av sannfärdighet och autenticitet. Vad han pre-

sterat är alltså en historiskt anlagd parallell till Booths stora undersökning. Stewart sätter punkt vid 1700-talets mitt, då enligt hans bedömning memoarromanen kvalitativt och kvantitativt får lämna plats för en annan genre, nämligen brevromanen.

Stewarts förteckning av studerade romaner är imponerande nog, men i analysen har han koncentrerat sig på kända namn som Le Sage, Prévost och Marivaux. Dessa författare vill han se som både konstnärligt och romantekniskt de mest avancerade. På samma höga nivå placerar han ett mindre välbekant namn, Robert Challes, författare till »Les Illustres François, histoires véritables», som först utkom 1713 och upplevde många nya upplagor under seklet.

Den speciella romangenen Stewart undersöker saknar som bekant inte avläggare i Sverige. Man kan peka på Anders Säfströms »En banqueroute-spelares berättelse om en sin goda väns besynnerliga öde och lefverne», 1753 ff., Gustaf Råhlams »En swensk adelsmans äfventyr i utrikes orter», 1759 ff., samt Erik Erland Ullmans olika arbeten under 1780-talet. En undersökning av dessa verk efter Stewarts linjer kunde möjligen vara värd besväret. Är de svenska författarna enbart imitativa och derivativa, eller företer de möjligen några ansatser att självständigt bemästra ett av 1700-talsromanens stora problem: att dölja den skandalösa romanfiktionen i ett skalkeskul av trovärdighet och sanningskärlek? Problemet torde knappast höra till de mest angelägna i svensk litteraturforskning, men kan åtminstone formuleras.

Sven Delblanc

Victor Erlich: *Gogol*. Yale University Press. New Haven & London 1969.

Leonard J. Kent: *The Subconscious in Gogol' and Dostoevskij and its Antecedents*. Mouton. The Hague 1969.

»Vi kommer alla ur Gogols Kappa» är ett yttrande som ofta — om också felaktigt — brukar tillskrivas Dostoevskij (det härstammar från Vogüés Le Roman russe från 1886, där sagesmannen helt enkelt sägs vara en ryss, »très mêlé à l'histoire littéraire des quarante dernières années»). Det används när man vill betona Gogol som föregångare till de stora realisterna. De fortsatte där han började: en realistisk miljöbeskrivning, samhällsatir, medkänsla med de fattiga och olyckliga. Karaktäristiken gäller i stort sett fortfarande i Sovjet. Men inte utanför: där uppfattar de flesta forskare Gogol som vare sig realist eller samhällskritiker. De har i stället tagit fram och un-

derstrukt drag som 1800-talet förbisåg: det fantastiska, det groteska, det symboliska.

Det var de ryska symbolisterna som satte in den första stöten mot den traditionella Gogol-bilden och »formalisterna» på 20-talet fortsatte arbetet med sina strukturanalyser. En sammanfattning av dessa nya synpunkter ger V. Setch-kareffs *Gogol, his Life and Works*, 1965, tyska upplagan 1953, den bästa översiktliga framställningen av Gogols liv och författarskap på ett västeuropeiskt språk efter kriget. Erlichs bok följer samma linje. Vad vi uppfattar som realism i Gogols verk, hans förkärlek för vardagliga, triviala detaljer »serves not as the subsoil of an autonomous yet reality-like world, but as a factor of contrapuntal tension between the ultra-realistic mode of presentation and a narrative framework which brazenly disclaims credibility» (s. 119). Och vad kritiken mot det ryska samhället beträffar framställer Erlich saken så att »the social institutions ... provided here (i *Döda själar*) the appropriate set of images, or to use T. S. Eliot's phrase, the 'objective correlative' for an idiosyncratic moral vision of reality shuttling precariously between the personal and the universal, between private nightmares and cosmic demonology» (s. 136).

Erlich har vidare läst och inspirerats av Kay-sers bok om *Das Groteske* (det är många som gjort det sedan den kom ut 1957) — det är naturligtvis lätt att finna fler och bättre exempel än dem redan Kayser ger på Gogol som en det groteskas diktare (cf. en nyutgiven intressant tysk avhandling: Hans Günther, *Das Groteske bei N. V. Gogol*, 1968). Erlich använder »det groteska» som en utgångspunkt till sin genomgång av Gogols verk (»Few masters of world literature epitomize the grotesque imagination more fully or boldly than Nikolaj Gogol», s. 2), men i slutkapitlet försöker han sig snarare på en annan helhetsbild, baserad på en jämförelse mellan Gogols stil och vad vi vet om hans personlighet (vilket inte är mycket): Gogol framställs som »the great impersonator», diktaren som leker med »verbal masks».

Som man har rätt att vänta av författaren till en av efterkrigstidens mest kända och inflytelserika avhandlingar om rysk litteratur — »The Russian Formalism» — är Erlichs bok en intelligent och synpunktsrik genomgång av Gogols verk. Den har inte samma karaktär av orienterande översikt som Setch-kareff: den fordrar en rätt god kännedom om Gogols verk och även om litteraturen kring honom. Har man det får man största utbytet av hans bok, även om man då samtidigt kan konstatera att det nya här ofta ligger i eleganta, för att inte säga ekvilibristiska omformuleringar av tidigare synpunkter under utnyttjande av det engelska språk-

kets rika synonymförråd på ett sätt som för tankarna till vad man brukar kalla »Nabokovian English» (Erlichs modersmål är polska).

På något sätt är detta trots allt, förefaller det mig, inte den bok om Gogol vi just nu behöver. Ensidigheten i den ryska Gogol-bilden må vara uppenbar men den är det i den västerländska också. Det vore på tiden att söka sammanjämka de båda uppfattningarna som på intet sätt är oförenliga (Günther har här en del synpunkter). Ett förnekande av Gogol som realist och samhällskritiker och ett betraktande av hans Ryssland som enbart en subjektiv projektion av demonologiska mardrömmar, sexual-neuroser, moralistiska framtidsvisioner och verbal leklusta håller inte vid ett närmare betraktande. Det är svårt att förbigå vissa uppenbara fakta: att Gogol av sin egen och den efterföljande generationen uppfattades som »realist» (även om termen inte existerade), att han betraktade sig själv som en författare som bröt med vissa gängse prosakonventioner och förde in en ny inställning i förhållandet dikt och verklighet, att vi i hans verk — vid sidan av allt det fantastiska och groteska, vid sidan av maskspel och verbala arabesker — möter motiv och stilgrepp som tas över och vidareutvecklas av den realistiska generationen. Gogols storhet (och läsbarhet även idag) ligger givetvis i att han är så rik och sammansatt, att så många plan stöter samman i hans berättarstrukturer — bakgrunden härtill må vara psykologisk, historisk eller teknisk. Gogolstudiet borde mera inriktas på samspelet och spänningen mellan dessa plan än att ensidigt söka betona det ena eller det andra.

Man öppnar Kents bok med en viss tvekan. Sedan 20-talet har vi haft en rad böcker som sökt applicera psykoanalytiska metoder på Gogol och Dostoevskij. Det skall inte förnekas att de ibland påvisat vissa relevanta mönster men tyvärr har de inte nöjt sig med det utan gått till överdrift. Kents bok har dock en annan syftning. Han vill undersöka på vilka sätt Gogol och Dostoevskij använder det undermedvetna som ett medel att karaktärisera sina gestalter eller uttrycka bokens idé men också i vilken utsträckning detta grepp kan sägas återspegla författarens person och livssyn. Huvudvikten läggs vid två saker: drömmar och dubbelgångarmotivet. Båda spelar som bekant en viktig roll hos Gogol men det är inte alltid uppenbart i vilken mån de här verkligen utgör ett medvetet berättartekniskt grepp. Hos Dostoevskij bildar de emellertid en oskiljaktlig del av hans teknik, med mångsidig funktion: de »anticipate, reveal, illuminate, complicate, pace and direct action, elucidate and create meaning». Boken är upplysande och intelligent resone-

rande, men jag skulle vilja ha haft mer konkretion, mer »formalistisk» metod i uppställning och diskussion. Inledningskapitlet ger en allmän bakgrund och tar upp olika tendenser och författare i europeisk litteratur som kan ha påverkat Gogol och Dostoevskij. I sitt svepande från Plautus till tysk romantik tycks det mig ganska lösligt och allmänt generaliserande och ger inte många ledtrådar, eller rättare sagt, alldeles för många. Sammanhanget med en europeisk tradition hade kunnat utgöra ämne till en bok för sig själv. Jag undrar om inte ett mer givande sätt hade varit att jämföra Gogol och Dostoevskij med två andra, mer »rationalistiska» ryska författare, Turgenjev och Tolstoj. Det skulle ha gett bättre relief åt det nya hos i varje fall Dostoevskijs människoskildring.

Nils Åke Nilsson

C. J. L. Almqvist. Brev 1803-1866. Ett urval med inledning och kommentarer av Bertil Romberg. Bonniers Sthlm 1968.

Almqvist efterlämnade ungefär 500 brev, varav bara ett 70-tal hittills har funnits någorlunda hyggligt ederade, låt vara i ganska spridda sammanhang. Med stor glädje hälsar man därför detta första representativa urval som Bertil Romberg ombesörjt och försett med initierade kommentarer. Urvalet omfattar 69 brev som presenteras på så sätt att de tillsammans ger *A life in letters* från 1803 till 1866. Uppläggningsen är alltså densamma som i två tidigare klassiker i brevbiografins genre, Fredrik Bööks *Tegnér- och Torsten Eklunds Strindbergurval*, med korta ingresser till varje brev som informerar om avsändarsituationen och relationerna till adressaten. Inte minst därför faller det sig naturligt att jämföra Almqvists brev med Tegnérns och Strindbergs. Romberg gör det själv i sin fina inledningssäsa och medger att breven från Almqvist kanske inte riktigt har samma underhållningsvärde som de båda andras. Almqvist saknar det stilistiska överdådet, Tegnérns metaforrikedom och Strindbergs expressivitet. Men framför allt saknar han ju kvickheten. Tegnérns och Strindbergs muntra glåpord har hos honom sin motsvarighet i den giftiga elakheten, lömsk och insinuant.

Därmed också sagt att läsvärdet i dessa brev främst ligger i den bild som skrivaren — mer eller mindre avsiktligt — ger av sin egen personlighet. Almqvist hade, påpekar Romberg, »en läggning för inte bara mystik utan också mystifikation». Om bådadera ger breven noga besked, och Bertil Romberg har gjort forsk-

ningen en stor tjänst genom att så omsorgsfullt och pedagogiskt presentera detta rika källmaterial.

Göran Lindström

Gunnar Qvist: *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation.* Scandinavian University Books. Sthlm 1969.

Vad gångna tidens »könsrollsdebatt» betytt för persontekning och idénehåll i skönlitterära verk börjar nu uppmärksammas som ett givande forskningsområde även utomlands. De senaste bidragen i Sverige är Ulf Boethius' doktorsavhandling, Strindberg och kvinnofrågan t. o. m. Giftas I, och Gunnar Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation.* Opinionshistoriska studier, Kvinnohistoriskt arkiv Nr 8, 1969. Qvist har dokumenterat sig som en betydande kvinnohistoriker med intresse bl. a. för ekonomisk politik. Hans doktorsavhandling 1960 handlade om Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. I sin journalistik har han företrätt en radikal ståndpunkt i vår tids könsrollsdebatt. Anledningen till att han nu helt djärv har gett sig in på litteratursociologiskt område är den, att han vid sitt studium av 1800-talets reformer av kvinnohistorisk lagar behövt ringa in Fredrika Bremers inflytande på den politiska utvecklingen, särskilt hennes eventuella betydelse för den första reform som siktade till att avskaffa kvinnors omyndighet (1858). Han fann då, med rätta, att kvinnosaksprogrammet i hennes verk och dess relationer till den dåtida sociala och politiska debatten endast ofullständigt undersökts av tidigare Bremer-forskare.

Det är viktigt att ha denna bakgrund klar för sig, när man tar del av hans bok. Hans avsikt är dels att precisera, vad dåtidens debatt betydde för Fredrika Bremer, dels vad hennes verk hade för mätbar effekt på emancipationsfrågorna i svensk offentlig debatt och lagstiftning under 1840-50-talen. Hans inriktning är opinionshistorisk — inte biografisk-psykologisk. Undersökningen begränsas till »emancipationens första fas», den tid, då kvinnorna ännu var helt uteslutna från allt politiskt inflytande och förlöjligades om de visade intresse för offentliga angelägenheter. Få av dem hade kunskaper och självförtroende nog att ens ta ställning, och det var män sådana som J. G. Richter, Lars Johan Hierta och C. J. L. Almqvist som förde fram emancipationsfrågorna lika arvsrätt (1844) och vidgad näringsfrihet (1846). Att Fredrika Bremers viktigaste opinionsbildande inflytande utövades under »emancipationens andra fas», 1800-talets senare hälft, då